

Lujza Urbancová

Univerzita M. Bela v Banskej Bystrici

GÝČ V HOVOROVEJ SLOVENČINE

Východisko nášho textu tvoria dva základné termíny: *gýč* a *hovorová slovenčina*. Príspevok je vytvorený v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0142/14 „Hovorová slovenčina v nadregionálnom priestore a sociálno-komunikačnej dynamike“. V tomto projekte je hovorová slovenčina vnímaná ako kód fungujúci v ústnom dorozumievaní v bezprostredných spontánných komunikačných interakciách. Ani jeden zo základných termínov nemôžeme v súčasnej odbornej sfére považovať za jednoznačne vymedzený a udomácnенý, preto najprv predstavíme ich vnímanie v texte.

Hovorovú slovenčinu vymedzil J. Bosák „ako spisovnú, nekodifikovanú varietu, výsledok rozširovania polyfunkčnosti spisovnej slovenčiny. Hovorový jazyk slúži väčšine vysokoškolsky a stredoškolsky vzdelaných používateľov slovenčiny ako prostriedok bežnej komunikácie (teda nie výlučne individuálnej, rodinnej či priateľskej...“ [Bosák 1997: 50].

Často používané pojmy, medzi ktoré by sme mohli zaradiť gýč, majú neraz náročné, nepresné, mnohoaspektové definície. Získať odpoveď na otázku, prečo je to tak, by si vyžadovalo osobitný výskum. Možno je sila pojmu gýč práve v jeho ťažkej uchopiteľnosti, vo vágnosti. Gýč môže byť všetko a nič. Pojem gýč prešiel metamorfózami, rozšíreniami významu, redefinovaním. Zdalo by sa, že jedno v tomto procese zostalo stabilné, a to negatívna konotácia s ním spojená, avšak nemôžeme si tým byť úplne istí. Pravdepodobne je to preto, lebo gýč pevne súvisí s človekom¹, s istým priestorom a s konkrétnym časom. Tak ako je človek v podstate vo svojej mnohorozmernosti nedefinovateľný, tak nie je definovateľný ani gýč. A možno práve preto je taký lákavý a dráždivý.

Gýč sa v teoretickej reflexii najčastejšie vníma ako estetický fenomén. Postupné udomácnovanie lexémy gýč v slovnej zásobe rozšírilo jej význam (denotačný

¹ „Neboť kýč by nemohl ani vzniknout, ani existovat, kdyby neexistoval kýčovitý člověk, který kýč miluje, jako výrobce umění ho chce vyrábět a jako konzument umění je ochoten jej kupovat, a dokonce dobře zaplatit: umění je, chápeme-li je v nejširším smyslu, vždy obrazem člověka své doby, a jestliže je kýč lží – jak je často a právem označován –, pak platí tato výtku člověku, který takové lživé a zkrášlující zrcadlo potřebuje, aby se v něm poznal a s potěšením, do jisté míry upřímným, se k jeho lžím přihlásil“ [Broch 2000:75].

aj konotačný), ako aj sféru použitia. Barbara Kudra a Andrzej Kudra uvádzajú [Kudra, Kudra 2012: 176]: „Kicz nie jest zjawiskiem semantycznie określonym (denotatywnym), lecz konotatywnym, intuicyjnym, zniuansowanym. To raczej sposób bycia, stan umysłu“.

Pri zaoberaní sa gýčom v istom diskurze by mali byť identifikované isté charakteristiky, na základe ktorých považujeme prejav (v širšom zmysle) za gýčový². Rovnako by sme si však mohli položiť otázku, či je naozaj možné ich nájsť, respektíve či je to možné vzhľadom na široký rozsah pojmu gýč. K jadrú pojmu môžeme zaradiť to, že gýč vychádza z väčšinovo či laicky považovaného za krásne, cieľom takéhoto prejavu je vyvolať pozitívnu reakciu, je zrozumiteľný, prvoplánový a nepodnecuje k reflexii. Uznávame, že o týchto vlastnostiach by sa dalo diskutovať a nie sú jednoznačné. Dôvodom je okrem iného percepcia gýča. Tá môže súvisieť s elitárstvom³, pretože odborná komunita označí niečo ako gýč, resp. nájde gýčové prvky v objekte, ktorý neodborná verejnosť považuje za neutrálny či vizuálne príťažlivý [porov. Petriková 2008: 482]. Samozrejme, je iné, keď slovo gýč použije odborník na umenie a keď ho použije konzument s neumeleckým vzdelaním. Inosť je vo význame pojmu a v diskurze, avšak rovnaké je to, že sa oddeľuje dobré a zlé, pekné a nepekné, príp. pekné a gýčové (čo však znamená istý rozpor, keďže gýčové znamená všeobecne pekné).

² Lexéma *gýč* je v slovenských slovníkoch definovaná na základe jej pôvodného používania v umeleckej sfére, napr. „umelecky bezcenný, nevkusný výtvar zameraný na lacný efekt; výtvarné, literárne a pod. dielo nízkej umeleckej hodnoty“ [Slovník súčasného slovenského jazyka A–G 2006]. V slovníkoch (Krátky slovník slovenského jazyka 2003; Slovník súčasného slovenského jazyka A–G, 2006; Slovník slovenského jazyka 1959–1968) sa ako adjektívum uvádza *gýčový*, v synonymickom slovníku [Synonymický slovník slovenčiny 2004] sú podoby *gýčový* a *gýčovitý* ako synonymá. V Slovenskom národnom korpuse (prim-6.0-public-all) sú zastúpené obidve adjektíva vo význame synonym, 140-krát je použitá lexéma *gýčový* a 56-krát lexéma *gýčovitý*.

³ „Co dlouho platilo za kýč, nyní tvoří hrot estetického vědomí. Rýmovat bolest na srdci, malovat anděly vděčně shlížející z nebe nesignalizuje zaostalost, ani žádný masový podvod, nýbrž pokrokový a náročný estetický vkus našich dnů. Kdo by se ještě dnes odvážil polemizovat s kýčem, stal by se podezřelým nejen z kulturního pesimismu, nýbrž obecně z estetické nevzdělanosti. Takový člověk by totiž ještě nepochopil, že špatný vkus je dnes vlastně dobrý. Kdo by ještě chtěl udržet opozici kýče a umění, prokázal by se tím přinejmenším jako včerejší, pokud ne předvčerejší. Kýč a umění spadají v postmoderně v jedno. Tím však, nikoli paradoxně, nýbrž důsledně, kýč přestává tendenčně být předmětem veřejné přístupnosti. Jako u otázek umění vždy, i v současnosti **jen znalec ví, jaký kýč je en vogue jako umění a jaké umění je neoddiskutovatelně kýč**“ [Liessmann 2013: 187]. [Zvýraznené autorkou].

Ukazuje sa, akoby sme (ľudstvo) mali radi rozdeľovanie a dichotomické myslenie. My a iní, domáce a cudzie, umelecké a gýčové, považujem za gýč, nepovažujem za gýč, čítam gýč, nečítam gýč, tvorím, netvorím atď. Ak sa niekto prizná k tomu, že zámerne tvorí gýč, interpretácia jeho diela môže viesť k umeniu. A naopak. Opäť sa dostávame k percepcii. Vieme, že takto by sme mohli „otáčať“ pojem gýč neustále. Keďže má korene v umeleckej oblasti a v nej je kľúčová interpretácia, za dôležité pri odbornej reflexii považujeme vymedzenie pojmu gýč v konkrétnej (skúmanej) oblasti. Zuzana Petriková [Petriková 2008: 484] uvádza, že: „Hovoriť o gýči znamená vždy implicitne hovoriť o norme. [...] Postmoderna svojím základným princípom zrušila akékoľvek hranice, a teda existenciu jednej normy a zároveň jedinej pravdy. V jej kontexte je problematické hovoriť o čomkoľvek, čo by malo predstavovať nejaké obmedzenie či rozdelenie na vysoké a nízke. Diskusia o gýči a umení celkovo však jednoznačne takéto normovanie, obmedzenie a delenie predstavuje...“ Súhlasíme s týmto názorom, z ktorého by mohlo vyplývať, že práve uvažovanie o neexistencii normy spôsobuje neľahkú definíciu gýča. Na druhej strane však na základe nášho pozorovania platí aj to, že ľudia „radi“ (aj v jazyku) vnímajú istú normu (samozrejme, pružne stabilnú), preto používajú/používame (laicky i odborne) výrazy ako spisovný – nespisovný, vhodný – nevhodný, správny – nesprávny. Používame ich aj podľa toho, aký odborný prístup zastávame. Na rozpoznanie gýča sa zdá vhodné mať pomenovaný opak, teda ne-gýč. V našom vnímaní je ne-gýč to, čo je v súlade s normou, napríklad s umeleckou normou istého obdobia. (Uznávame aj možné argumenty proti nášmu tvrdeniu najmä zo strany relativistov, ale túto oblasť nechávame v príspevku otvorenú.)

Znaky gýča v jazyku sa pokúsili vymedziť B. Kudra a A. Kudra [Kudra, Kudra 2012: 176]. Zaraďujú k nim šablónovitost' a stereotypnosť, násobenosť, nefunkčnosť, obsahovú a formálnu hyperbolizáciu, schematickosť atď. Z týchto vlastností vyplýva okrem iného to, že gýč sa má páčiť.

Je si expedient (teraz už konkrétne v komunikácii) vedomý toho, že produkuje gýč? Nazdávame sa, že môžeme rozlišovať intencionálne a neintencionálne využitie gýča v komunikácii. S intencionálnym upotrebením počítame napr. v masmédiách, v populárnej kultúre, v politickom diskurze či v marketingu a reklame alebo v literárnych dielach. Expedient by sa pravdepodobne nestotožnil s tým, že zámerne využíva gýč, avšak určite zámerne využíva v istých typoch textov páčivý obsah a nekomplikovanú formu s cieľom osloviť väčšinu percipientov. K tejto skupine by sme zatiaľ hypoteticky zaradili aj rôzne kurzy o zásadách úspešnej komunikácie, v ktorých dominuje pragmatický aspekt, čiže dosiahnutie cieľa osvojenými komunikačnými stratégiami použitím už vytvorených postupov s jasným efektom. Opäť tu odкрývame masovosť, reprodukovateľnosť, páčivosť, ale aj jednoduchosť.

Neintencionálne použitie gýča vzniká pod vplyvom už uvedených zdrojov zámernej produkcie banálnych výtvorov (gýčov), ide o prvky prevzaté stopovo,

o isté jazykové prostriedky, ktoré nemôžu byť charakterizované jednotne, ale prejavujú sa pri ich konkrétnom využití vo výpovedi. Sú to prvky jednoduché (tak pre percipienta, ako aj pre expedienta), zrozumiteľné (nekladú nároky na percipienta) a stereotypné (preberajú sa expedientom ako hotové schémy, prefabrikáty, ktoré sa pohodlne reprodukujú). Rečový prejav sa ich použitím banalizuje, je povrchný a páči sa.

Otvára sa v hovorovej slovenčine priestor na identifikáciu uvedených prvkov? Gýču v jazykovom vyjadrovaní sa jadrne venoval Ján Findra v kratšom populárno-náučnom texte [Findra 2008]. Uviedol, že gýčom je v duchovnej sfére „výtvor, ktorého autor sa tvári, že vytvára nadčasové hodnoty, v skutočnosti však chce len za každú cenu zapôsobiť na adresáta, atakovať jeho citový a myšlienkový svet. V tomto zmysle je gýč povrchný, chýba mu skutočná hĺbka, vnútorná logika“. Gýč spája autor s textom, nie s jazykom. Expedient má k dispozícii jazyk, čiže súbor prostriedkov, a tie využíva v texte. „Iba v texte môže ísť o zneužitie jazyka, iba v texte, vo vyjadrovaní konkrétneho hovoriaceho možno nájsť oblak smogu alebo gýčovú výrazovú schválnosť“. J. Findra vidí prvky gýča v umeleckých aj vo vecných textoch. V prvých z nich sú prítomné vtedy, „keď dochádza k rozporu medzi obsahom (dejom) a rozsahom jazykového vyjadrenia. Nízky obsah sa vyjadří rozvetveným kvetnatým výrazom“. Vecné texty nadobúdajú gýčový charakter, „keď autor – napríklad v publicistike – hľadá neošúchaný výraz, ktorý prečnieva nad ostatným kontextom, upozorňuje na seba. [...] Gýčom sú aj niektoré módné slová a výrazy, ktoré sa napodobňovaním a opakovaním postupne menia na frázu a klišé“. Prístup J. Findru naznačuje jeden smer vo vnímaní gýčovosti textu.

Šírenie gýča podporila urbanizácia spolu s industrializáciou [porov. Petříková 2008: 483]; mohli by sme nadviazať, že presun ľudí do miest mal vplyv aj na ich vyjadrovací kód. Po niekoľkých desaťročiach došlo k tomu (a to ukazujú výskumy mestskej reči), že dialekt bol postupne nahrádzaný štandardným jazykom s cieľom eliminovať tie znaky prejavu, ktoré by mohli poukazovať na pôvod hovoriaceho (samozrejme, pokiaľ by tento pôvod nebol v danom prostredí vnímaný ako prestížny). Mohli by sme si teda položiť otázku, či mestská reč nenesie znaky gýča. Odpoveď na ňu však nevidíme jednoznačne. Východisko vidíme v tom, že gýč sa v jazyku neskúma ako neosobný jav, odtrhnutý od aktérov – expedienta a percipienta –, ale práve vo väzbe na nich.

Na základe uvedených poznatkov o gýči a názorov o jeho prítomnosti v jazykovom vyjadrovaní sme sa snažili nájsť vlastný prístup k načrtnutej problematike, nájsť spôsob, ako úvahy o gýči využiť v súvislosti s hovorovou slovenčinou. Stanovili sme si, že v centre nášho výskumu budú prvky považované za masové, neautentické či neúplné, idúce naprieč komunikáciou. Je nemožné ich klasifikovať a definovať jednotne, ich charakter sa prejaví pri konkrétnom použití. Gýč v našom ponímaní netvorí cieľovú kvalitu či nekvalitu textu, týka sa jeho častí a nemusí byť spojený s intenciou expedienta. (Na rozdiel napríklad od neraz analyzovaného politického diskurzu či reklamného diskurzu ako príkladov

plánovanej manipulácie s masovým percipientom na základe zjednodušovania). Pozorovanie a skúmanie bežnej komunikácie vo verejnej sfére nám poskytlo pomerne špecifický zorný uhol. Predpokladáme, že „náš“ expedient nemá v bežnej interakcii snahu tvoriť text ako gýč. Naším základným východiskom je, že gýč v hovorovej slovenčine vnímame ako metaforu⁴ jednoduchého, stereotypného, páčivého, masového, ale najmä vybočujúceho z normy. Norma v tomto prístupe označuje nielen jazykovú normu, ale aj širšiu spoločenskú normu.

Za časti potencionálne spĺňajúce atribút stereotypnosti, zjednodušenia, banalizovania atď. považujeme rámcové zložky komunikácie, ktorými sú pozdrav, úvodné a záverečné kontaktné frázy. Pokiaľ pozdrav spĺňa uvedené vlastnosti, je to neutrálny komunikačný prvok naplňajúci fatickú funkciu jazyka. Ak vybočí z normy, stáva sa v našom uchopení „gýčom“.

Pozdrav je podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka [2003] „konvenciou ustálený prejav úcty, blízkosti ap. pri stretnutí vyjadrený gestom alebo formulou“. Rôzne komunikačné situácie majú ustálené podoby pozdravu, napríklad *ahoj* v neoficiálnej komunikácii oproti *dobrý deň* v oficiálnej či polooficiálnej komunikácii, príp. v súkromnej sfére používame predovšetkým *ahoj*, vo verejnej *dobrý deň*. Považujeme ich za štandardizované. Pozdrav *Božkávam* (ako skrátená verzia od *ruky božkávam*) sa v súčasnosti vytráca a môžeme ho hodnotiť ako príznakový s atribútom archaickosti. Postupne vo verejnej sfére zaznamenávame v niektorých komunikačných situáciách prechod od *dobrý deň prajem cez dobrý deň* až k najkratšiemu *dobrý*. Práve tomuto pozdravu prisudzujeme charakteristiku „gýča“. Prečo a kedy? Konkrétnym príkladom je komunikácia v akademickej sfére medzi vyučujúcim a študentstvom pri stretnutí či pri príchode do miestnosti. Vyučujúci zdraví skupinu ľudí pozdravom *dobrý deň* a získa niekoľko odpovedí vo forme *dobrý*. Zo syntaktického hľadiska ide o elipsu s elidovanou predikatívnou syntagmou (*ja prajem*) a elidovaným predmetom. Od prvotného *dobrý deň prajem* – bez elipsy – sa postupne eliduje viac členov a zostáva zhodný atribút ako významovo najnasýtenejší člen. Obdobný postup, avšak syntakticky rozdielny, je pri finálnom pozdrave. Neutrálny pozdrav *dovidenia* je nahrádzaný pozdravom *dovi*, teda skrátením slova. Namiesto neho neraz odznie aj *majte sa*. Takéto použitie vnímame ako narušenie normy komunikovania vo verejnej sfére, avšak práve pre svoju jednoduchosť a povrchnosť (veď percipient vie doplniť elidované členy), ako aj ľahkú prístupnosť a spozorovanú masovosť ho vnímame ako „gýč“. Za

⁴ Ak lexéma gýč, ale najmä jej denotát vznikol v súvislosti s umením, potom ho v odbornej reflexii navrhujeme vnímať opäť vo vzťahu k umeniu. Preto považujeme za vhodné skúmať gýč v literatúre (ktorá chce byť umeleckou literatúrou), avšak vo sfére nemajúcej umelecké ambície je hľadanie gýča diskutabilné. Vieme však, že práve o túto diskusiu ide. Gýč v našom ponímaní (ale v skúmaní mimo sféry umenia) by si zaslúžil iný termín, ale nemáme túto ambíciu, preto budeme používať zápis v úvodzovkách.

jeho rozšírením v akademickej sfére vidíme banalizovanie bezprostredného kontaktu v hierarchicky diferencovanej interakcii. Môžeme to vyjadriť aj tak, že vo vedomí komunikantov (najmä v subalternom postavení) dochádza k nivelizácii vzťahov prejavujúcej sa v reči.

Narušenie normy pozdravu patrí k neintencionálnemu použitiu „gýča“, je prejavom egoizácie komunikácie. (Expedient komunikuje vzhľadom na seba, nie na okolie.) Odhalí ho až percipient a vtedy sa z fatickej funkcie pozdravu môže stať opak, vznikne bariéra v komunikácii. Navraciame sa k tzv. elitárskej interpretácii gýča, ktorá v tomto prípade platí. Nie každý dekoduje „gýčový“ pozdrav. Komunikant už pozdravom prezradí, či pozná normu daného komunikačného prostredia.

Ukazuje sa, že nachádzanie „gýča“ v hovorovej slovenčine, teda v ústnej bezprostrednej komunikácii, je inšpiratívna problematika. Gýč samotný môže byť veľmi vágny pojem a naším vnímaním sme nechceli prispieť ďalšou interpretáciou k jeho neurčitosti. Preto sme „gýč“ poňali ako metaforu, čo nám poskytlo nájsť nateraz nové prvky s atribútom gýčový. Ukazuje sa, že pojem gýč pre svoju rozšírenosť a relatívnu zrozumiteľnosť nabáda k výskumom, ale zároveň ich práve tou istou svojou vlastnosťou do istej miery obmedzuje.

Bibliografia

- Bosák J. [1997], *Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti*, [w:] *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*, Ondrejovič S. (red.), VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- Broch H. [2000], *Několik poznámek k problému kýče*, „Labyrint Revue“, no 7–8.
- Findra J. [2008], *Smog a gýč v jazykovom vyjadrovaní*, „Verejná správa“, no 7, <http://www.e-obce.sk/clanky/601.html>.
- Greenberg C. [2000], *Avantgarda a kýč*, „Labyrint Revue“, no 7–8.
- Krátky slovník slovenského jazyka* [2003], <http://slovníky.juls.savba.sk>.
- Kudra B., Kudra A. [2012], *Formy językowego kiczu w prasowym dyskursie medialnym*, [w:] *Język nowych mediów*, Michalewski K. (red.), Primum Verbum, Łódź.
- Liessmann K. P. [2013], *Friedrich Nietzsche a černé stránky myšlení*, Academia, Praha.
- Petríková Z. [2008], *K problematike gýča*. 3. študentská vedecká konferencia. „Zborník príspevkov“, Slančová D. et al. (red.), Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov.
- Pravidlá slovenského pravopisu* [2013], <http://slovníky.juls.savba.sk>.
- Slovenský národný korpus*. Verzia prim-6.0-public-all, <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovník slovenského jazyka* [1959–1968], <http://slovníky.juls.savba.sk>.
- Slovník súčasného slovenského jazyka A–G* [2006], <http://slovníky.juls.savba.sk>.
- Synonymický slovník slovenčiny* [2004], <http://slovníky.juls.savba.sk>.